

Obrazovanje nacionalnih manjina na materinjem jeziku u RH: primjer srpske nacionalne manjine

Olujčić, Valentina

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:892096>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-07**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za južnoslavenske jezike i književnosti

Jezično-prevoditeljski smjer

**OBRAZOVANJE NACIONALNIH MANJINA NA MATERINJEM
JEZIKU U RH: PRIMJER SRPSKE NACIONALNE MANJINE**

Diplomski rad

15 ECTS

Studentica: Valentina Olujić

Mentorica: dr. sc. Virna Karlić, doc.

Zagreb,

Srpanj, 2021.

Studentica: Valentina Olujić

Mentorica: dr. sc. Virna Karlić, doc.

U Zagrebu, 5. srpnja 2021.

IZJAVA O NEPLAGIRANJU

Ja, Valentina Olujić, kandidatkinja za magistru južne slavistike, izjavljujem da je ovaj magistarski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio magistarskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno prepisan iz kojega necitiranog rada. Isto tako izjavljujem da nikoji dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

POTPIS

OBRAZOVANJE NACIONALNIH MANJINA NA MATERINJEM JEZIKU U RH: PRIMJER SRPSKE NACIONALNE MANJINE

Sažetak

Rad se bavi temom nacionalnih manjina i njihovih prava, s posebnim osvrtom na jezična prava pripadnika srpske nacionalne manjine u Hrvatskoj. Prvi dio rada posvećen je definiranju pojma *nacionalna manjina*, a potom se raspravlja o ulozi jezične politike i jezičnog planiranja u određivanju jezičnih prava nacionalnih manjina. U nastavku rada predstavljene su nacionalne manjine i njihov status u RH, s posebnim osvrtom na jezičnu situaciju Srba u Hrvatskoj. Pritom je posebna pažnja posvećena temama asimilacije i integracije nacionalnih manjina u „većinsku” zajednicu. Središnji dio rada bavi se odgojem i obrazovanjem pripadnika srpske nacionalne manjine u RH, a obuhvaća dvije analize: (1) analizu kurikuluma iz nastavnog predmeta *Srpski jezik* te njegovu usporedbu s kurikulumom iz nastavnog predmeta *Hrvatski jezik*; (2) analizu srednjoškolskih udžbenika iz srpskog jezika, namijenjenih učenicima koji se obrazuju po „manjinskom” programu. Cilj rada jest prikazati jezičnu situaciju i probleme vezane za obrazovanje pripadnika srpske nacionalne manjine u RH.

Ključne riječi: nacionalne manjine, srpska nacionalna manjina, srpski jezik, obrazovanje, jezična politika

EDUCATION OF NATIONAL MINORITIES IN MOTHER TONGUE IN THE REPUBLIC OF CROATIA: THE EXAMPLE OF SERBIAN NATIONAL MINORITY

Summary

The paper deals with the topic of national minorities and their rights with special reference to the linguistic rights of members of the Serbian national minority in Croatia. The first part of the paper is dedicated to defining of the term national minority and then discusses the role of language policy and language planning in determining the language rights of national minorities. National minorities are presented in the continuation of the paper as well as their status in the Republic of Croatia, with special reference to the language situation of Serbs in Croatia. In doing so, special attention was given to the topics of assimilation and integration of national minorities into the "majority" community. The central part of the paper deals with the education of national minorities in the Republic of Croatia, and includes two analyses: (1) analysis of the curriculum of school subject Serbian language and its comparison with the curriculum of the school subject Croatian language, (2) analysis of high school textbooks in Serbian language, intended for students who are educated by "minority" program. The aim of the paper is to present the language situation and problems related to the education of members of the Serbian national minority in Croatia.

Key words: national minorities, Serbian national minority, Serbian language, education, language policy

SADRŽAJ

1. UVOD	2
2. NACIONALNE MANJINE	3
2.1. Definicija i tipologija nacionalnih manjina	3
2.2. Jezična politika i jezična prava nacionalnih manjina	5
3. NACIONALNE MANJINE U REPUBLICI HRVATSKOJ.....	9
3.1. Jezična situacija Srba u Hrvatskoj.....	10
4. ASIMILACIJA NACIONALNIH MANJINA	13
5. INTEGRACIJA NACIONALNIH MANJINA	16
6. ODGOJ I OBRAZOVANJE NACIONALNIH MANJINA U RH	18
7. KURIKULUM NASTAVNOG PREDMETA <i>SRPSKI JEZIK ZA PRIPADNIKE SRPSKE</i> <i>NACIONALNE MANJINE U RH</i>	23
7.1. Usporedba kurikuluma za predmet <i>Srpski jezik</i> i za predmet <i>Hrvatski jezik</i> za srednje škole iz domene jezika.....	24
8. ANALIZA UDŽBENIKA IZ NASTAVNOG PREDMETA <i>SRPSKI JEZIK ZA GIMNAZIJE I</i> <i>SREDNJE STRUKOVNE ŠKOLE</i>	27
8.1. Analiza udžbenika za prvi razred srednje škole	28
8.2. Analiza udžbenika za drugi razred srednje škole	30
8.3. Analiza udžbenika za treći i četvrti razred srednje škole	31
9. RASPRAVA.....	32
10. ZAKLJUČAK	34
LITERATURA.....	35

1. UVOD

Pojam *manjina* odnosi se na društvenu grupu koja se po nekim svojim osobitostima razlikuje od pripadnika većinske zajednice. Pripadnici manjina često su diskriminirani na nacionalnoj, vjerskoj, rasnoj i/ili jezičnoj osnovi. Zaštita manjinskih prava doprinosi boljem održanju kulturnog bogatstva pojedinih društava, kao i razvoju njihovog nacionalnog i kulturnog identiteta. Ovaj rad posvećen je analizi jezičnih prava pripadnika srpske nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj, s posebnim osvrtom na to pitanje u sklopu obrazovnog sustava.

Prvi dio rada bavi se definiranjem i tipologijom nacionalnih manjina te zakonskim propisima kojima je omogućena formalna zaštita njihovih prava. Pritom se posebna pažnja posvećuje prikazu *Europske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima*. Jezična politika i jezično planiranje ključni su pojmovi za razumijevanje političkih odluka o jezičnim pravima manjina, stoga se u radu prikazuju ciljevi jezične politike Europske unije. Nakon općeg opisa nacionalnih manjina i njihovih jezičnih prava slijedi poglavlje o nacionalnim manjinama u Republici Hrvatskoj. Raspadom SFR Jugoslavije mijenja se sociolingvistička situacija na tome području, a srpsko stanovništvo u Republici Hrvatskoj dobiva status nacionalne manjine. Time se na formalnom planu znatno mijenja njihova jezična situacija, čiji opis slijedi u narednom poglavlju rada. Potom slijedi poglavlje posvećeno procesu asimilacije nacionalnih manjina, u kojemu su prikazani generatori asimilacije u Hrvatskoj te su opisani mehanizmi kojima srpska nacionalna manjina pruža otpor asimilaciji. O problemima integracije nacionalnih manjina raspravlja se u zasebnom poglavlju, u kojemu su prikani afirmativni i inhibitorni činitelji integracije.

Središnji dio rada bavi se odgojem i obrazovanjem nacionalnih manjina u Hrvatskoj. U ovome su dijelu rada prikazani modeli obrazovanja nacionalnih manjina te su predstavljeni rezultati dvaju istraživanja – jednog na temu primjene pojedinih modela obrazovanja manjina (Čorkalo Biruški i sur. 2020) te drugog na temu obrazovanja srpske nacionalne manjine u višejezičnoj zajednici sela Tenja (Kordić 2013). Okosnicu ovog dijela rada čini analiza kurikuluma nastavnog predmeta *Srpski jezik* te njegova usporedba s kurikulumom nastavnog predmeta *Hrvatski jezik*, koja je provedena s ciljem utvrđivanja njihove podudarnosti i usklađenosti. U nastavku slijedi analiza udžbenika za gimnazije iz predmeta *Srpski jezik*, čiji je cilj utvrđivanje zastupljenosti i metodičke obrade gradiva o hrvatsko-srpskim jezičnim odnosima.

Završni dio rada uključuje raspravu o rezultatima provedenih analiza te zaključno poglavlje u kojem su sažeti ishodi provedenog istraživanja.

2. NACIONALNE MANJINE

2.1. Definicija i tipologija nacionalnih manjina

Pojam *manjina* kao međunarodnopravni pojam uveden je 1648. godine po zaključenju Vestfalskog mira – mirovnog ugovora koji je okončao vjerske ratove u zapadnoj Europi te regulirao zaštitu vjerskih manjina (Mesić 2013: 108). Pojam *nacionalna manjina* ulazi u upotrebu nakon Francuske revolucije i Bečkog kongresa (Ibid.). Procesi sekularizacije u Zapadnoj Europi, kao i stvaranje međunarodnog prava, utjecali su na daljnji razvoj dvaju pojmova te je na taj način nacionalni identitet dobio istaknuto mjesto u javnoj i političkoj sferi (Malloy 2005 prema Mesić, Ibid.). Iako ne postoji jedinstvena općeprihvaćena definicija pojma *nacionalna manjina*, on je danas u širokoj upotrebi (Ibid. 111). Thornberry i Estébanez (2008: 28, 39) navode da se u protokolima *Europske konvencije o ljudskim pravima* mogu pronaći različite definicije koncepta nacionalne manjine, ali da „opće međunarodno pravo o tome ne daje konačan stav”. Iz tog se razloga studije o nacionalnim manjinama zasnivaju na različitim definicijama. Jedna od njih je definicija UN-ova izvjestitelja Asbjorna Eidea:

Manjina je bilo koja skupina osoba koja prebiva u suverenoj državi, koja čini manje od polovice populacije nacionalnog društva i čiji pripadnici dijele zajednička etnička, vjerska ili jezična obilježja koja ih razlikuju od ostatka stanovništva. (Thornberry i Estébanez 2008: 28; Mesić 2013: 112)

Osim što ne postoji univerzalna definicija pojma *nacionalna manjina*, ne postoji ni ujednačena terminologija vezana za njega. U znanstvenoj i stručnoj literaturi kao sinonimi se koriste različiti izrazi poput etničke, nacionalne, rasne ili jezične manjine (usp. Vukojičić Tomić 2017: 168). Neslužbenu definiciju nacionalne manjine ponudila je Parlamentarna skupština Vijeća Europe u Preporuci 1201 (1993), u kojoj stoji da se „izraz 'nacionalna manjina' odnosi na grupu osoba u državi koje:

- a) prebivaju na teritoriju te države i njezini su državljani;
- b) održavaju dugotrajne, čvrste i postojeće veze s tom državom;
- c) pokazuju distinktivna etnička, kulturna, vjerska ili jezična obilježja;
- d) dovoljno su reprezentativne, mada su malobrojnije od ostatka stanovništva države ili njezine regije;
- e) motivirane su brigom da zajedno sačuvaju ono što konstituira njihov zajednički identitet, uključujući njihovu kulturu, tradiciju, vjeru i jezik. (Mesić 2013: 112)

Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina je, tvrde Thornberry i Estébanez (2008: 89), „najobuhvatniji instrument Vijeća Europe koji se tiče prava manjina”. S obzirom na to da se radi o zakonski obvezujućem dokumentu, izraz 'okvir' izazvao je kritike jer, kako navode autori, „takva terminologija u znatnoj mjeri ublažuje obveze država članica od slučaja kada bi taj pojam bio izostavljen” (Ibid. 91). Osim toga, *Okvirna konvencija* ne nudi definiciju nacionalne manjine, stoga je njen izostanak omogućio „pojednim starim demokracijama da zadrže svoja restriktivna određenja” (Mesić 2013: 114). Mesić (Ibid.) kao primjer navodi Italiju, koja priznaje samo jezične manjine, te zemlje poput Francuske, Luksemburga i Nizozemske, koje su deklarirale nepostojanje manjina na svojem teritoriju.

Osim *Okvirne konvencije* postoji još nekoliko dokumenata o zaštiti nacionalnih manjina s pravnoobvezujućim karakterom poput *Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima* te *Europske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima* (Petričušić 2013: 12–13). Iako nemaju pravnoobvezujući karakter, Petričušić navodi da dva instrumenta Organizacije za europsku sigurnost i suradnju (*Preporuke iz Osla o pravu nacionalnih manjina na upotrebu vlastitog jezika* i *Ljubljanske smjernice o integraciji raznolikih društava*) mogu poslužiti „kao putokaz državama pri donošenju manjinskih zakona, politika i mjera” (Ibid.).

Čačić-Kumpes i Kumpes (2005: 174) navode kako postoji konsenzus oko definicije pojma *manjina*, dok za pojam *nacionalna manjina* ne postoji. Prema njihovom tumačenju pojam *manjina* „označava subordiniranu ili marginalnu skupinu koju se može definirati etničkim, rasnim ili nekim drugim posebnim obilježjem” (Ibid.). Činjenica da mnoge europske zemlje nisu zakonski zaštitile prava svojih manjina te da njihova zakonska zaštita nije svugdje jednaka, implicira da se pravo na različitost „u stvarnosti provodi selektivno i sa zadržkom” (Ibid. 183).

Škiljan (2002: 208) ističe da se etničke manjine često izjednačavaju s jezičnim manjinama „jer je jezik redovito preuzet kao simbolička oznaka etniciteta”. Autor jezičnu manjinu definira kao manjinsku skupinu „koja je diskriminirana na osnovi svoje pripadnosti određenoj jezičnoj zajednici” (Ibid.). Također tvrdi da su jezične manjine rezultat „imanentne jezične raznolikosti i različite demografske distribucije govornika pojedinih idioma, te napokon razlika u raspodjeli društvene moći” (Ibid. 209). Prema Škiljanu jezične su manjine u modernom društvu nastale u trenutku kada se nisu primarno identificirale sa standardnim oblikom nacionalnog jezika koji se proširio državnim teritorijem. Autor nadalje navodi kako mnoga nacionalna zakonodavstva i međunarodne konvencije dijele jezične manjine na autohtone i neautohtone: „za prve se smatra da su 'izvorno' i trajno vezane uz državni teritorij na kojem se nalaze, dok se druge sastoje od većih ili manjih imigrantskih grupa [čiji je] boravak u novoj državi samo privremen”

(Ibid. 217). Autohtonima se „smatraju oni jezični kolektivi koji su se u trenutku osnivanja države-nacije (...) našli na njezinu tlu i bili ondje registrirani kao zasebne jezične cjeline” (Ibid. 218).

Čačić-Kumpes i Kumpes (2005) također nude tipologiju manjinskih skupina u skladu sa smjernicama ekspertne skupine zadužene za izradu nacrtu *Deklaracije o pravima manjina*. Prema njihovoj se tipologiji manjinske skupine dijele na tri vrste: nacionalne manjine, etnokulturne manjine i starosjedioci (Ibid. 177). Nacionalne su manjine određene kao „povijesno naseljene zajednice koje imaju svoj poseban jezik i/ili vlastitu kulturu” (Ibid.). Etnokulturne manjine čine imigranti, a starosjedioci su se nastanili na određenom području još prije dolaska većinskog stanovništva (Ibid. 177–178). Ključna razlika među nabrojanim vrstama manjinskih skupina u tome je da su etnokulturne manjine svojom odlukom imigrirale u neku državu, dok su se nacionalne manjine i starosjedioci na određenom teritoriju našli stjecajem društvenih i povijesnih okolnosti (Ibid.). Glavni nedostatak ove podjele Čačić-Kumpes i Kumpes nalaze u tome što se njome predviđa niža razina prava za pripadnike etnokulturne manjine (tzv. nove manjine) zbog toga što su se „dobrovoljno uselili u neku zemlju i stoga se smatraju otvorenijima prema asimilacijskim procesima u zemlji primitka” (Ibid.). Autori naglašavaju da je odluka o migriranju često „rezultat određene prinude”, ali i rezultat imigracijskih politika zemalja primitka (Ibid.).

2.2. Jezična politika i jezična prava nacionalnih manjina

Jezik je važna značajka i simbol etničkog identiteta te može imati jak utjecaj na konstrukciju identiteta grupe. Jezici etničkih skupina koje ne čine većinsko stanovništvo u zemljama u kojima se nastanjuju često ostaju „izvan političko-pravne regulative, a u krajnjoj konsekvenci donekle i na rubu javnosti” (Blažević et al. 2007: 53). Kako bi se očuvala vitalnost manjinskih jezika, potrebne su potpore državnih institucija koje će kroz jezičnu politiku poštivati manjinska prava.

Prema Škiljanu (1988: 8) jezična politika je „skup racionalnih i uglavnom institucionaliziranih postupaka kojima neko društvo utječe na jezične oblike javne komunikacije i na formiranje svijesti svojih sudionika o tim oblicima”. Uz pojam jezične politike gotovo uvijek se pojavljuje pojam jezičnog planiranja, koji je u lingvističku literaturu uveo Einar Haugen definirajući ga kao aktivnost pripreme jezičnih normi koje se primjenjuju u govoru i pismu u nehomogenim jezičnim zajednicama (Haugen 1959, prema Hlihorić 2017: 109). Škiljan (1988: 40) jezično

planiranje definira kao „postupak jezičnog osposobljavanja nekog idioma za javno komuniciranje i ono predstavlja osnovno lingvističko sredstvo provođenja jezične politike”. Moldovanu (2004: 140) smatra da se pojam jezičnog planiranja najčešće koristi za opis bilo kakve 'vanjske' intervencije u jezik kojom se reguliraju problemi sociolingvističke prirode. Jezična politika i jezično planiranje predstavljaju složenu akademsku disciplinu koja se počela proučavati pedesetih i šezdesetih godina prošloga stoljeća, a ima korijene u različitim područjima znanosti poput antropologije, demografije, pedagogije, psihologije, sociologije te politike i lingvistike (Hlihor 2017: 116). Međutim, akademske su se diskusije o jezičnoj politici i jezičnom planiranju pojavile još u 18. i 19. stoljeću, odnosno pojavom nacionalizma (Wright 2010: 7). Tada su intelektualci sa Zapada prepoznali jezik kao osnovnu sastavnicu nacionalnog, tj. etničkog identiteta, što su mnoge zemlje koje su tražile neovisnost prepoznale kao mogući izlaz iz kolonijalizma i korak ka neovisnosti. Tako su znanstvenici ulagali napore u normiranje i standardiziranje jednoga jezika koji bi imao ulogu jedinstvenog nacionalnog jezika (Ibid.). Pojavom globalizacije i povećanih migracija polako se napuštala takva koncepcija *jedan jezik = jedan narod = jedna država*, a formiranje Europske unije koja je donijela razne odluke, ugovore i povelje o temeljnim pravima čovjeka dovelo je do zabrane diskriminacije na temelju jezika.¹ Tako je i pitanje prava manjina potaknulo aktere jezične politike da se bave jezičnim ljudskim pravima te da kroz zakone i propise priznaju jezična prava govornika različite nacionalnosti i materinjeg jezika od zemalja u kojima žive (Wright 2010: 10–11).

„Jezična politika Europske unije temelji se na poštovanju jezične raznolikosti svih država članica i na poticanju međukulturnog dijaloga diljem Unije”.² Višejezičnost je bitan element europske konkurentnosti te ono doprinosi očuvanju kulturnog identiteta. Godine 1992. Vijeće Europe usvojilo je *Europsku povelju o regionalnim ili manjinskim jezicima*, koja prema Bugarskom (2016: 10), nadopunjuje jezična prava opisana u *Europskoj konvenciji o ljudskim pravima* i *Okvirnoj konvenciji o zaštiti nacionalnih manjina*. U preambuli *Povelje* stoji shvaćanje da „zaštita i promicanje regionalnih ili manjinskih jezika u različitim krajevima i regijama Europe predstavlja važan doprinos izgradnji Europe na načelima demokracije i kulturne različitosti u okviru nacionalne suverenosti i teritorijalne cjelovitosti”.³ Bugarski (2016: 12) uočava da je „primarna svrha Povelje kulturne, a ne političke prirode; koncipirana tako da štiti ugrožene jezike, a ne same jezičke manjine”. Slično piše i Raduški, koja tvrdi da cilj *Povelje* nije zaštita manjina nego „zaštita jezika i unapređenje lingvističke raznolikosti”

¹ https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/hr/FTU_3.6.6.pdf

² Ibid.

³ https://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/Charter/Charter_hr.pdf

(2018: 747). Povelja se sastoji od pet dijelova od kojih su II. i III. normativnog karaktera. U II. se dijelu obrazlažu ciljevi i načela „kao što su priznavanje regionalnih i manjinskih jezika kao izvora kulturnog bogatstva zajednice, sprečavanje diskriminacije i netolerancije prema njima, olakšavanje njihove upotrebe, njihovo podučavanje i proučavanje na svim odgovarajućim stepenima” (Bugarski, 2016: 12–13). U III. su djelu navedene mjere za promicanje uporabe regionalnih ili manjinskih jezika u područjima javne upotrebe poput obrazovanja, sudskih ovlaštenja, administrativnih vlasti i javne službe, sredstva javnog informiranja, kulturnih aktivnosti, ekonomskog i društvenog života te prekogranične razmjene (Ibid. 13). Bugarski ističe kako se ove mjere primjenjuju samo na one jezike koje je svaka država navela u svojoj listi regionalnih ili manjinskih jezika pri ratifikaciji. Također naglašava činjenicu da „ne postoji nikakva prethodno utvrđena lista takvih jezika za bilo koju državu, niti za Evropu u celini: u ingerenciji je svake potpisnice da sačini takav spisak za svoju teritoriju” (Ibid.). Republika Hrvatska ratificirala je *Povelju* 1998. godine te je Vijeću Europe do sada podnijela šest izvješća o njenoj primjeni. Sukladno deklaraciji u ratifikacijskom instrumentu Republike Hrvatske primjenjuju se odredbe na sedam nacionalnih manjina: češka, slovačka, ukrajinska, srpska, rusinska, mađarska i talijanska.⁴ Bugarski navodi nedostatke i propuste koji se javljaju u primjeni *Povelje* te tako opisuje problem koji stvara nacionalno zakonodavstvo u Hrvatskoj i Srbiji koje propisuje „prag procentualne zastupljenosti neke manjine u lokalnim zajednicama kao uslov za garantovanje određenih jezičkih prava” (2016: 24). Bugarski smatra da se to protivi „duhu Povelje, koja ne polazi od procenata stanovništva nego od zaštite i promocije različitih jezika gde god je to moguće” (Ibid.). Upravo je taj zakon pridonio narušavanju ionako već loših odnosa između hrvatskog i srpskog stanovništva u Vukovarsko-srijemskoj županiji, što će biti detaljnije obrazloženo u idućem poglavlju.

Vlada Republike Hrvatske od 2016. godine za svaki mandat izrađuje *Operativni program nacionalnih manjina* kojim se određuju mehanizmi osiguranja zaštite prava nacionalnih manjina, a prva stavka novog programa tiče se upravo uporabe vlastitog jezika i pisma u javnoj i službenoj uporabi. U programu za mandatno razdoblje od 2021. do 2024. godine stoji da će Vlada „poduzimati mjere iz svoje nadležnosti za dosljednu primjenu navedenih prava u skladu s Ustavom Republike Hrvatske, Ustavnim zakonom o pravima nacionalnih manjina i Zakonom o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina”. Zasebni operativni programi iz 2021. godine sastavljeni su za srpsku, mađarsku, talijansku i romsku nacionalnu manjinu, dok je za češku i slovačku sastavljen zajednički program. Ostale su manjine po skupinama podijeljene u dva

⁴ <http://pravamanjina.gov.hr>

operativna programa. O programu srpske nacionalne manjine bit će više riječi u poglavlju o odgoju i obrazovanju nacionalnih manjina u Hrvatskoj.

3. NACIONALNE MANJINE U REPUBLICI HRVATSKOJ

Pitanja zaštite i položaja nacionalnih manjina u Hrvatskoj regulirana su Ustavom i Ustavnim zakonom o pravima nacionalnih manjina. Tako su u Hrvatskoj prema Ustavu priznate 22 nacionalne manjine: Albanci, Austrijanci, Bošnjaci, Bugari, Crnogorci, Česi, Mađari, Makedonci, Nijemci, Poljaci, Romi, Rumunji, Rusi, Rusini, Slovaci, Slovenci, Srbi, Talijani, Turci, Ukrajinci, Vlasi i Židovi. Brojčano najveća nacionalna manjina jest srpska, a iza nje slijede bošnjačka, talijanska, albanska, romska te mađarska.⁵ Nacionalna manjina je u Ustavnom zakonu (NN 155/2002) definirana kao „skupina hrvatskih državljana čiji pripadnici su tradicionalno nastanjeni na teritoriju RH, a njeni članovi imaju etnička, jezična, kulturna i/ili vjerska obilježja različita od drugih građana i vodi ih želja za očuvanjem tih obilježja”.

Republika Hrvatska se nakon osamostaljenja suočila sa značajnom promjenom nacionalnog sastava te s pitanjem prava pripadnika novonastalih manjina. Prema Tataloviću (2001: 96) Hrvatska je od bivše Jugoslavije „naslijedila model zaštite prava samo nekih manjina”. Taj je model štitio prava Mađarima, Talijanima, Česima, Slovacima, Rusinima i Ukrajincima, a obuhvaćao je: „pravo na naobrazbu na vlastitom jeziku, pravo na službenu upotrebu jezika, pravo na informiranje na jeziku nacionalne manjine, raznovrsne mogućnosti očuvanja etničkog, jezičnog i vjerskog identiteta te predstavljanja manjinskih interesa” (Ibid.). Problem definiranja prava pripadnika manjina nastao je pojavljivanjem „novih” manjina koje do tada nisu imale manjinski status nego su, naprotiv, imale status konstitutivnog naroda. Tako Janjić (2010, prema Babić i Škiljan 2019: 375) uvodi podjelu na *stare* i *nove* nacionalne manjine, a podjela ima ishodište „u promjeni statusa nekih nacionalnih zajednica, koje su u federativnoj Jugoslaviji imale status konstitutivnih naroda (Srbi, Slovenci, Crnogorci, Makedonci, Muslimani/Bošnjaci)” (Ibid.). Prema Janjićevom mišljenju, „problem 'novih' manjina proizlazi iz sukoba između etnonacionalističkog ideala o etničkoj homogenosti nacionalne države i realnosti etničke heterogenosti” (Ibid.).

Republika Hrvatska je prema Tataloviću (2001: 97) stvorila „zadovoljavajući model ostvarivanja etničkih prava pripadnika nacionalnih manjina” i uskladila ga s europskim standardima te s međunarodnim pravnim dokumentima i bilateralnim sporazumima. Autor nadalje ističe da se taj model „temelji na integraciji, a ne asimilaciji” (Ibid.). Model kulturne autonomije o kojemu je riječ „podrazumijeva da se etnička prava pripadnika nacionalnih

⁵ Vidi www.dzs.hr

manjina poput obrazovanja, bibliotekarstva, znanosti i zaštite spomenika ostvaruju kroz nadležne institucije sustava (Tatalović 2001: 97; 2006: 163). Pravo na informiranje, izdavaštvo, kulturne manifestacije i kulturni amaterizam „osigurava se djelovanjem nevladinih udruga nacionalnih manjina” te se na taj način smanjuje rizik od asimilacije (Tatalović 2006: 163). Međutim, važno je napomenuti kako ostvarivanje navedenih prava ovisi o interesima i „zahtjevima nacionalne manjine te financijskim mogućnostima države i lokalne samouprave” (Tatalović 2001: 98). Model kulturne autonomije, koji bi po svojoj teoriji trebao zadovoljavati europske standarde, u svojoj se provedbi, prema Tataloviću (2006: 164), suočava sa sljedećim problemima: (1) nedovoljna osposobljenost i/ili spremnost određenih ustanova, (2) nedovoljna zainteresiranost pojedinih tijela lokalne i područne samouprave, (3) određena nezainteresiranost i/ili nedovoljna motiviranost pripadnika nacionalnih manjina ili njihovih organizacija.

3.1. Jezična situacija Srba u Hrvatskoj

Prema zakonskim odredbama Republike Hrvatske srpski standardni jezik i ćirilično pismo u službenoj su upotrebi u općinama i gradovima u kojima Srbi čine više od trećine ukupnog broja stanovnika. Takvih je jedinica lokalne samouprave ukupno 23 u Hrvatskoj, a u njima živi nešto manje od 30 % ukupnog broja Srba u Hrvatskoj (Karlić i Šakić 2019: 255).

Posljednja dva popisa stanovništva (provedena 2001. i 2011. godine) ukazuju na to da tek četvrtina deklariranih Srba iz Hrvatske srpski smatraju svojim materinim jezikom. Dakako, podaci iz popisa stanovništva ne otkrivaju mnogo o obilježjima njihova jezika, ali svakako ukazuju na kompleksnost sociolingvističke situacije i raznolikosti njihovih jezičnih stavova (Ibid.)

Budući da se ne služe svi Srbi iz Hrvatske istim idiomom, njihov se jezik ponekad naziva skupnim imenom *jezik Srba u Hrvatskoj*. Prema Karlić (2020: 945) taj se pojam odnosi na jezik kojim se služe svi Srbi koji žive u Republici Hrvatskoj neovisno o njegovim obilježjima, koja mogu uvelike varirati. Pojam se, dakle, odnosi na sve vrste idioma kojima se služi srpsko stanovništvo u hrvatskim ruralnim i urbanim sredinama – kako u privatnoj tako i u javnoj upotrebi. Nepreciznost ovoga pojma leži u tome što se ne zasniva na jezičnim specifičnostima nekoga idioma, već na nacionalnoj pripadnosti govornika. Tako se primjerice Kapović pita odnosi li se taj pojam na jezik ćiriličnih članaka u časopisu *Novosti* ili na jezik Srba iz Like ili pak na jezik zagrebačkih Srba (Kapović, 2011 prema Karlić, 2020: 945). Srbi iz Hrvatske

najčešće govore ijekavskim i ekavskim štokavskim dijalektom, a sve su pod jačim utjecajem suvremenog hrvatskog standardnog jezika, koji posebice pospješuju njihove migracije iz sela u gradove (Karlić, 2020: 946). Prema Karlić (Ibid.) među malobrojnim jezikoslovcima koji su se do sada bavili jezikom Srba iz Hrvatske vlada ujednačeno mišljenje o njegovim obilježjima. Primjerice, Bugarski (2016: 206) smatra da

[...] jezik Srba u Hrvatskoj, i kada se doživljava kao srpski i tako zove, nije isto što i srpski jezik u samoj Srbiji, nego je zapravo u lingvističkom pogledu bliži hrvatskom jeziku, ako ne i identičan s njim. Mislim da ovo naročito važi u zapadnijim predelima, i za masu tzv. običnih govornika u svakodnevnoj komunikaciji, dakle eventualni isključujući elite u službenim kontekstima, gde distinktivnosti pripada važnija uloga.

Posebnost jezika Srba u Hrvatskoj u pisanoj formi ističe se ćirilicnim pismom, koje predstavlja njihov nacionalni i kulturni simbol. Prema Karlić (2020: 947), ćirilica je tradicionalno pismo Srba te predstavlja dio nacionalnog identiteta Srba u Hrvatskoj. Pupovac smatra da bi ćirilicno pismo trebalo biti nositelj nacionalnog identiteta, a latinično pismo element interlingvalne jezične politike (Pupovac 1999 prema Karlić 2020: 948). Međutim, zbog jake povezanosti ćirilicnog pisma sa srpskim identitetom, ćirilica nije prihvaćena u javnoj uporabi u mjestima gdje su narušeni odnosi između hrvatskog i srpskog stanovništva, čiji će primjer biti objašnjen u nastavku. Bugarski tvrdi kako su sukobi oko statusa ćirilice u Hrvatskoj, kao i oko latinice u Srbiji, odavno ispolitizirani „zahvaljujući mogućnostima koje pruža simbolička snaga pisanog znaka” (Bugarski 2016: 206).

Problem s kojim se suočila srpska nacionalna manjina unazad nekoliko godina ostvarivanje je prava na ravnopravnu službenu uporabu srpskog jezika i pisma na području grada Vukovara. Prema Članku 12, Stavak 1 Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina „ravnopravna službena uporaba jezika i pisma kojim se služe pripadnici nacionalne manjine ostvaruje se na području jedinice lokalne samouprave kada pripadnici pojedine nacionalne manjine čine najmanje trećinu stanovnika takve jedinice” (Ustav, NN 155/2002-2532). Prema posljednjem popisu stanovništva iz 2011. godine utvrđeno je kako Srbi čine 34,87 % stanovništva u Vukovaru te imaju osnove za ostvarivanjem spomenutog prava. Međutim, postavljanje dvojezičnih ploča na zgrade državnih institucija u Vukovaru rezultiralo je njihovim razbijanjem, raznim prosvjedima te peticijom protiv ćirilice u Vukovaru. Protivnici uvođenja ćirilicnog pisma pozivali su se na Zakon o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina iz 2000. godine, kojim je propisano da manjina mora činiti više od polovine stanovništva za ostvarivanje prava na službenu i javnu uporabu svojeg jezika i pisma. S obzirom na to da je Ustavni zakon

„po pravnoj snazi organski”, njegove su odredbe pravno relevantne (Petričušić 2013: 18). Međutim, Gradsko vijeće Grada Vukovara donijelo je Ustavu proturječnu Statutarnu odluku kojom se prema Članku 22 područje Grada Vukovara u cijelosti izuzima od primjene odredaba Članka 12 Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina. Iako je godinu poslije Ustavni sud donio odluku (NN 104/2014) kojom se ukida sporni članak, u Vukovaru se stanje nije bitno promijenilo, što je pokazatelj pokušaja asimilacije srpske nacionalne manjine. Petričušić ističe kako bi se hrvatskoj javnosti trebalo „otvoreno i jasno poručiti da bi odbijanje isticanja topografskih oznaka na pismu srpske nacionalne manjine u gradu Vukovaru predstavljalo kršenje hrvatskih pozitivnih propisa” te da zahtijevanje odgode uvođenja ćirilice u javnu sferu predstavlja „ozbiljnu povredu odredaba domaćega i međunarodnog prava” (Ibid. 38).

Primjer statusa ćirilice u Vukovaru tek je jedan od niza primjera problema implementacije zakonskih direktiva vezanih za manjinska prava pripadnika srpske manjine u Hrvatskoj. O drugim primjerima te vrste v. Karlić (2020).

4. ASIMILACIJA NACIONALNIH MANJINA

Jedan od temeljnih problema s kojim se suočavaju nacionalne manjine jest asimilacija. Babić i Škiljan (2019: 376) asimilaciju definiraju kao „proces postupnog smanjenja neke nacionalne zajednice (uglavnom manjinske u nekom geopolitičkom prostoru), u socijalnoj interakciji s dominantnom kulturom većinske zajednice”. Autori navode kako su pripadnici manjinske grupe „najčešće u inferiornom statusu, što ih postupno i u kontinuitetu približava dominantnoj kulturi” (Ibid.). Župarić-Iljić (2012: 198) navodi da je proces asimilacije „ponekad i svojevoljan, ukoliko osoba ili grupa koja se asimilira procjenjuje kako će pridobiti korist ili barem izbjeći štetu procesom 'utapanja' u većinsku matricu”. Česta je pojava i etnomimikrije – prikrivanje vlastitog nacionalnog podrijetla, odnosno „negiranje pripadnosti stigmatiziranim grupama u društvu”, do koje nerijetko dolazi uslijed ratova te općenito kriznih situacija (Babić i Škiljan 2019: 376). Čorkalo Biruški i suradnici (2020: 24) navode *asimilacionizam* kao jednu od „politika upravljanja različitostima u višeetničkim društvima”. Prema njihovoj studiji „asimilacionizam zagovara kulturni univerzalizam dominantne grupe, ne dopuštajući (ili ignorirajući) kulturne posebnosti” (Ibid.).

Shodno Babiću i Škiljanu (2019: 376) generatori asimilacije koji se pojavljuju u Hrvatskoj su „etnocentrizam, mješoviti brakovi, socijalni konformizam, nepovoljna sociopolitička atmosfera, ratovi”. *Etnocentrizam* je, prema njihovom tumačenju, „bio dominantan obrazac u polju međunacionalnih odnosa” tijekom raspada bivše SFR Jugoslavije, ali i nakon rata. Glavno obilježje ovoga generatora asimilacije u tome je da jednu nacionalnu zajednicu favorizira, odnosno daje joj prednost u odnosu na ostale, „a njegov temeljni socijalni obrazac je Mi-sindrom, koji karakterizira pristranost i blagonaklonost prema pripadnicima vlastite grupe te odbojnost, kritičnost, a često i izrazito neprijateljstvo prema nepripadnicima” (Ibid.).

Hrvatska je u Jugoslaviji poslije Vojvodine bila zajednica s najvećim postotkom *mješovitih brakova*, što je utjecalo na asimilacijske procese. Treći navedeni generator asimilacije jest *socijalni konformizam*, koji autori definiraju kao „prilagodbu pojedinaca i grupa dominantnim društvenim obrascima, što na psihološkoj razini stvara pritisak akterima da budu što sličniji poželjnim i dominantnim socijalnim obrascima” (Ibid. 377). Dugandžija (2006: 67–68) smatra da ih upravo takav pritisak dovodi u neravnopravan položaj. Prema autorovu mišljenju manjine „moraju ulagati dodatne napore da se uključe i u većinsku kulturu, trudeći se i dalje sačuvati manjinsku identifikaciju” (Ibid.). Slično mišljenje dijele Babić i Škiljan (2019: 377), koji ističu da je to za pripadnike nacionalnih manjina „dvostruki izazov: kako biti lojalan društvenoj većini

a očuvati i razvijati vlastitu posebnost”. Yael Tamir primjećuje da „prava koja se daju manjini ne smanjuju njenu marginalizaciju” (Tamir 2002 prema Dugandžija 2006: 68). Ratovi su na području bivše SFR Jugoslavije stvorili „izrazito nepovoljnu sociopolitičku atmosferu koja u nešto manjim razmjerima još uvijek opterećuje međunacionalne i međudržavne odnose, s posebno nepovoljnim posljedicama po status i egzistenciju pripadnika nacionalne manjine” (2019: 377).

Većina nacionalnih manjina u Hrvatskoj prolazi kroz proces asimilacije, što se može primijetiti u dosad provedenim popisima stanovništva (Babić 2015). Udio nacionalnih manjina se od prvoga do posljednjega popisa stanovništva konstantno smanjuje, a udio etničkih Hrvata se povećava. Osim nabrojanih generatora asimilacije, na smanjenje udjela nacionalne manjine utječe i to što većina nacionalnih manjina ima starije stanovništvo, „što otežava očuvanje i razvoj tih zajednica” (Ibid. 34). Babić tvrdi da potpuno sprječavanje asimilacije nije moguće, „ali njezino usporavanje svakako jest”, što je „zadaca” nacionalnih manjina, odnosno njihovih predstavnika (Ibid. 35).

Kada je riječ o jezičnoj asimilaciji/getoizaciji Srba u Hrvatskoj, Marinković i Karlić (2013) ukazuju na specifičnost njihove situacije s obzirom na bliskost hrvatskog i srpskog jezika:

Položaj etničkih i nacionalnih manjina specifičan je zbog svojeg položaja na razmeđi između asimilacije i getoizacije u odnosu na većinsku zajednicu. Prva opcija podrazumijeva potpuno jezično stapanje s većinskom zajednicom, dok druga u pravilu podrazumijeva isključivanje govornika manjinskog jezika iz glavnih tokova života u okviru većinske zajednice. Položaj Srba u Hrvatskoj specifičan je utoliko što upotreba vlastita jezika ne onemogućava komunikaciju s pripadnicima većinske zajednice, tako da se eventualni proces getoizacije događa tek na simboličkoj razini. (Ibid. 238)

Pružanje otpora asimilaciji srpska nacionalna manjina ostvaruje kroz djelovanje raznih organizacija. Tako je 1997. godine osnovano Srpsko narodno vijeće (SNV), „izabrano političko, savjetodavno i koordinativno tijelo koje djeluje kao samouprava Srba u Republici Hrvatskoj”.⁶ Srpsko narodno vijeće bavi se procesom povratka iseljenih Srba te očuvanjem „kulturne i spomeničke baštine” (Župarić-Iljić 2012: 195). Osim navedenoga, SNV se bavi i informiranjem, tj. izdavaštvom pa tako izdaje publikacije koje su namijenjene široj javnosti poput tjednika *Novosti* od 1999. godine, zatim periodične publikacije *Bilten*, koja se bavi izbjegličko-povratničkim temama te pitanjima identiteta i naposljetku znanstveni časopis

⁶ Vidi www.snv.hr

Tragovi koji izlazi dvaput godišnje te „objavljuje radove iz raznih područja društvenih i humanističkih znanosti”.⁷

Srpsko kulturno društvo (SKD) Prosvjeta „predstavlja središnju, tj. krovnu udругu Srba u Hrvatskoj s pedesetak pododbora širom RH” (Ibid.). SKD Prosvjeta ostvaruje program informiranja tiskanjem dvomjesečnika *Prosvjeta* i dječjeg lista *Bijela pčela* te program kulturnog amaterizma i manifestacija. Također izdaje i tri godišnjaka: *Ljetopis SKD Prosvjeta*, *Kalendar SKD Prosvjeta* i *Artefakti*.⁸

Druge važne organizacije su Srpsko privredno društvo – Privrednik, Narodno vijeće Srba, Zajednica Srba u Republici Hrvatskoj, Savez srpskih organizacija te Srpski demokratski forum koji ostvaruje program informiranja tiskanjem mjesečnika *Identitet*.⁹

⁷ Ibid.

⁸ Vidi www.pravamanjina.gov.hr

⁹ Ibid.

5. INTEGRACIJA NACIONALNIH MANJINA

Integracija je jedna od strategija „društvene i kulturne prilagodbe manjine u većinsko društvo” (Berry i sur. prema Župarić-Iljić 2012: 198). Svako je društvo zahvaćeno problemom integracije svih njegovih dijelova u jednu cjelinu, odnosno „u ukupni ustroj i funkcioniranje na zajedničkoj paradigmi” (Babić 2015: 38). Babić naglašava da potpuno uspješna i beskonfliktna integracija ne postoji (Ibid.). Prema Županovu integracija se dijeli na normativnu i funkcionalnu (Babić 2015: 36). Normativna integracija obuhvaća „simboličku sferu koju čine kuturni obrasci, simboli, vrijednosne preferencije, s dominantnom ulogom kod velike većine populacije” (Babić i Škiljan 2019: 378). Provoditelj normativne integracije jest odgojno-obrazovni sustav (usp. Poglavlje 5). *Funkcionalna* se integracija odnosi na „radnu, proizvodnu i drugu gospodarsku umreženost aktera u društvo” (Ibid.). Ona između ostaloga uključuje „zapošljavanje u industriji i drugim destinacijama zapošljavanja, trgovačke aktivnosti, otvaranje vlastitih obrta” i sl. (Babić 2015: 41).

Prema Babiću (2015: 41) problemi integracije pripadnika srpske nacionalne manjine proizašli su iz ratnog naslijeđa te se najvećim dijelom odnose na hrvatsko Podunavlje (Ibid.). Afirmativni činitelji integracije Srba u hrvatsko društvo prema Babiću jesu: (a) egzistiranje prijeratnog suživota, (b) enklave suživota u (sub)ratnim zonama, (c) institucionalni okvir u Hrvatskoj (Ustav RH, Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina i drugi 'manjinski' zakoni), (d) povratak Srba u RH, (e) obnova kuća na bivšim ratnim prostorima, (f) ulazak Hrvatske u EU.

Inhibitorni činitelji integracije članova srpske zajednice prema Babiću (Ibid.) jesu: (a) različita 'nacionalna' interpretacija novije povijesti (Drugi svjetski rat, ratni sukobi 1991. – 1995.), (b) teška stradanja stanovništva, (c) velika materijalna razaranja, (d) destrukcija mreže primarnih socijalnih odnosa (hrvatsko-srpsko susjedstvo, prijateljstvo i sl.), (e) etnocentrizam, (f) politička instrumentalizacija ratnih posljedica, (g) nerazvijenost bivših ratnih prostora, (h) gospodarska kriza u RH.

Pitanje integracije je prema Župarić-Iljiću prije svega „kulturno pitanje ali i političko, tj. pitanje politike identiteta” (2012: 197). Autor, naime, tvrdi da „prilike i proturječja socio-kulturne okoline koja ih [manjine] okružuje” imaju snažan utjecaj na proces izgradnje identiteta. Već spomenuta etnomimikrija i „odricanje od svog identiteta” temeljni su problemi srpske zajednice u Hrvatskoj (Ibid.). Fragmentarnost nacionalno-manjinskog identiteta odlikuje i druge 'nove' manjine, a procesi asimilacije češći su u urbanim centrima nego u ruralnim sredinama (Ibid. 204). Babić i Škiljan (2019: 379) naglašavaju da je za opstanak nacionalnih manjina u društvu

nužna samosvijest i jaka identifikacija s vlastitim kolektivom, te da izgradnja i afirmacija identiteta nacionalnih i etničkih zajednica predstavljaju otpor asimilaciji kao i preduvjet integraciji. Župarić-Iljić tvrdi kako poboljšanje položaja nacionalnih manjina u Hrvatskoj uvelike ovisi i o *tolerantnoj društvenoj klimi i učinkovitom državnom aparatu* te da je upotreba materinjeg jezika i etnonacionalnih simbola „svakodnevni dio izražavanja posebnosti manjinskog identiteta u okruženju većinske kulture domicilnog društva” (2012: 204). Sličan stav zauzima i Babić (2015: 266), koji navodi da će „dosljedno provođenje demokratskih normi i usvajanje vrijednosti tolerancije, priznanja različitosti i afirmacije politike multikulturalizma” omogućiti veći stupanj integracije te pomoći u očuvanju identiteta nacionalnih manjina.

6. ODGOJ I OBRAZOVANJE NACIONALNIH MANJINA U RH

Prema Ustavu Republike Hrvatske, Ustavnom zakonu o pravima nacionalnih manjina (NN 155/02) i Zakonu o obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina (NN 51/00) pripadnicima nacionalnih manjina zajamčeno je pravo na odgoj i obrazovanje na vlastitom jeziku i pismu. Osim navedenih zakona, uporaba materinskog jezika u obrazovnom sustavu spominje se i u međunarodnim konvencijama kojima je i RH potpisnica, kao i u različitim nacionalnim strategijama i operativnim akcijskim planovima (MZO, 2019). Čorkalo Biruški i sur. (2020: 25) tvrde da je „pravo školovanja na vlastitom jeziku i pismu najviši oblik zaštite manjinskoga identiteta”. Smatraju kako se tim pravom „djeci omogućuje usvajanje jezika podrijetla i njegovanje manjinske kulture” (Ibid.).

U Republici Hrvatskoj postoje tri modela obrazovanja za nacionalne manjine: model A, model B i model C. Lujčić (2016: 109) drži da izbor ovih neutralnih naziva „onemogućuje razumijevanje sadržaja skrivenog iza naziva”.

Model A Lujčić naziva „izdvajajućim dvojezičnim obrazovnim modelom” u kojemu se cjelokupna nastava izvodi na jeziku i pismu manjine. U ovome je modelu „obvezno učenje hrvatskog jezika u istom broju sati u kojem se uči jezik manjine” (Ibid.). Nastava u modelu A organizirana je za četiri manjine: srpsku, talijansku, mađarsku i češku. Nastava se prema ovome modelu za srpsku nacionalnu manjinu školske godine 2018./2019. izvodila u 16 osnovnih škola, dvije gimnazije te četiri srednje strukovne škole.

Osnovna značajka „njegujućeg dvojezičnog obrazovnog modela”, tj. modela B jest „briga za materinski jezik učenika i ojačavanje osjećaja identiteta” (Baker 2001 prema Lujčić 2016: 109). Nastava prema modelu B odvija se na onim mjestima „gdje su nacionalne manjine manje brojne i homogene” (Babić i Škiljan 2019: 394). Ona se izvodi u posebnim razrednim odjelima u školskim ustanovama s nastavom na hrvatskom jeziku na način da se društvena skupina predmeta izvodi na jeziku nacionalne manjine, a prirodosnanstveni predmeti predaju se na hrvatskom jeziku. Ovaj je model najmanje biran među pripadnicima nacionalnih manjina, što pokazuju podaci iz školske godine 2013./2014. kada su ga pohađala samo 44 učenika osnovne škole i 35 učenika srednje škole u tri županije: Bjelovarsko-bilogorska, Osječko-baranjska i Vukovarsko-srijemska (Lujčić 2016: 110). Nastava prema modelu B se za učenike pripadnike srpske nacionalne manjine školske godine 2018./2019. izvodila u samo jednoj osnovnoj školi u Ernestinovu.

U modelu C ili „potapajućem dvojezičnom obrazovnom modelu” cjelokupni se nastavni program odvija na hrvatskom jeziku uz dodatnih dva do pet školskih sati tjedno koji su namijenjeni njegovanju jezika i kultura nacionalne manjine. U dodatnu je nastavu uključeno učenje jezika i književnosti nacionalne manjine, geografije, povijesti, glazbene i likovne umjetnosti (Lujčić 2016; Babić i Škiljan 2019). Lujčić (2016: 110) navodi kako se sve više učenika odlučuje za model C, a u školskoj godini 2013./2014. gotovo je 3600 učenika pohađalo nastavu prema ovome modelu u 17 hrvatskih županija. Školske godine 2018./2019. nastava prema modelu C za srpsku se nacionalnu manjinu izvodila u 32 osnovne škole, u jednoj gimnaziji te u dvije srednje strukovne škole.

Nastava hrvatskog jezika u opisanim se modelima odvija prema Nastavnom planu i programu za osnovnu školu, odnosno prema Nastavnom programu za srednje škole, „namijenjenom učenicima kojima je hrvatski jezik materinski jezik” (Ibid. 109). Lujčić smatra da bi se učenicima pripadnicima nacionalnih manjina trebalo omogućiti učenje hrvatskog jezika „prema programu hrvatskog za inojezične govornike-manjine” (Ibid.).

Obrazovanje nacionalnih manjina uključuje i posebne oblike nastave kao što su zimske i ljetne škole, dopisno-konzultativna nastava te oblik nastave u kojem se jezik manjine uči kao jezik sredine.¹⁰ Tako Srpsko kulturno društvo Prosvjeta zajedno s Vijećem srpske nacionalne manjine Grada Zagreba organizira *Ljetnu školu srpskog jezika i kulture "Sava Mrkalj"*. Ljetna škola namijenjena je učenicima iz mjesta u kojima nije dostupan niti jedan oblik obrazovanja za srpsku nacionalnu manjinu, pa je tako cilj škole stjecanje znanja „o zemlji svojih predaka, kulturi, jeziku i identitetu”.¹¹

Kako je već ranije spomenuto, škola kao odgojno-obrazovna institucija ima izuzetno važnu ulogu u sustavu normativne integracije. Prema studiji Babića i Škiljana (2019: 378) rješenje problema nedovoljne uključenosti pojedinaca ili čitavih zajednica nalazi se u pluralizmu i multikulturalizmu:

Kod pluralizma naglasak je na uspostavi zajedničkog građanstva kao temeljnog cilja obrazovanja za posebne skupine, a izgradnja njihovih kulturnih identiteta ostaje u sferi aktivnosti od kuće, crkve, kulturnih i drugih udruga iz civilnog društva. Multikulturalizam zahtjeva od škola brigu za različitosti na svakoj razini nastave i kurikuluma. (Ibid.)

¹⁰ mzo.gov.hr

¹¹ snv.hr

Autori navode da škole zauzimaju posebno mjesto u oblikovanju etničkog identiteta učenika pripadnika nacionalnih manjina. Dijete po upisu u školu ulazi u proces prilagođavanja društvenim zahtjevima i normama te se susreće „s osobama drugačijih subidentitetskih obilježja i vrijednosnih opredjeljenja” (Ibid. 396). Autori također navode da se učenici pripadnici nacionalnih manjina „suočavaju sa svojom posebnošću što može rezultirati problemima u komunikaciji, stigmatizirajućim i drugim isključujućim procesima” (Ibid.). Gore navedeni modeli manjinskog obrazovanja olakšavaju očuvanje nacionalnog identiteta i time olakšavaju njihovu poziciju, međutim s druge je strane i otežavaju. Tako se srpska nacionalna manjina, čuvajući svoj identitet, susreće s problemom etničke segregacije, koja je najizraženija u Hrvatskom Podunavlju, gdje su hrvatski i srpski razredni odjeli odvojeni.

Babić i Škiljan (2019: 397) smatraju da je multikulturno obrazovanje „moguće rješenje ravnopravnosti u polju obrazovanja”, a ono prema Feinbergu ima tri cilja: „informirati učenika o kulturnoj raznovrsnosti, potaknuti poštovanje prema praksama drugih kulturnih grupa, posebno obespravljenih manjina i žena, i ohrabriti pripadnike tih grupa da se ponose svojim kulturnim nasljeđem” (Ibid.). Međutim, kako navode autori, u Vukovaru, ali i u cijeloj Hrvatskoj postoji kamen spoticanja već kod informiranja o kulturnoj raznovrsnosti zbog još svježih ratnih sjećanja. Interpretacije ratnih sukoba na nastavi povijesti prema studiji dvojice autora dovode do:

[...]konfliktne situacije između službene verzije tih događaja koji su u okviru školskog sustava pod kontrolom hrvatske države i neslužbene, oblikovane u primarno socijalizacijskom ambijentu i prenesnu komunikacijskim pamćenjem od strane njihovih rođaka, prijatelja i sumještana. (Ibid.)

Osim navedenoga, problem postoji i kod udžbenika za nacionalne manjine o kojemu raspravlja Höpken (prema Babić i Škiljan, 2019: 397):

Etničko shvaćanje nacije je najočiglednije kad udžbenici govore o manjinama, ako to uopće čine [...]. Hrvatski udžbenici još nisu pronašli pravi način obrade srpskog stanovništva i njihove povijesti. U udžbenicima nakon 1990. Srbi su ili ignorirani ili su se pojavljivali samo kao 'vječni' neprijatelji.

O postojanju stvarne integracije nacionalnih manjina u većinsko društvo pitaju se i Čorkalo Biriški i sur. (2020: 25), navodeći kako su „međuetnički odnosi, posebno oni hrvatsko-srpski, snažna zapreka društvenom oporavku zajednica pogođenih ratom i izazov društvenoj koheziji”. Autori navedenoga rada bavili su se stavovima djece i njihovih roditelja prema

multikulturalizmu i asimilacionizmu te preferencijama modela obrazovanja nacionalnih manjina. Istraživanje je provedeno u četiri višetničke zajednice, a ovdje ćemo se osvrnuti na onu u Vukovarsko-srijemskoj županiji, odnosno na hrvatsko-srpski kontekst. U istraživanje su bile uključene dvije osnovne i dvije srednje škole s nastavom na oba jezika te tri škole s nastavom samo na hrvatskom jeziku u Vukovaru. Među ispitanim uzorcima manjinskih nastava u sve četiri zajednice etnički je najhomogenija ona na srpskom jeziku, „u kojoj se gotovo 98 % učenika izjašnjava kao etnički Srbi” (Ibid. 29). Posebno je zanimljiv podatak iz istraživanja o preferencijama modela manjinskog obrazovanja: iako se školske godine 2018./2019. model B pohađao samo u jednoj školi te su u istraživanju sudjelovala djeca koja pohađaju model A, rezultati su pokazali da djeca i roditelji srpske pripadnosti preferiraju upravo model B. Istraživači zaključuju kako „dobiveni rezultati mogu poslužiti obrazovnim politikama u osmišljavanju manjinskog obrazovanja koje će biti usklađenije s potrebama i preferencijama manjina, ali i cjelokupnoga lokalnog stanovništva” (Ibid. 39). Drugi iznenađujući rezultat istraživanja odgovori su na pitanje o nastavku školovanja. Istraživanje je pokazalo da se 50 % srpskih srednjoškolaca odlučuje za nastavak školovanja u zemlji podrijetla, tj. Srbiji, što je znatno više u odnosu na srednjoškolce drugih manjina. Autori studije (Ibid. 40) pitaju se postoji li specifični potisni faktor „u srpskoj zajednici koji može bitno utječe na ovakve izbore djece” (Ibid.). U razgovoru s djecom srpske nacionalnosti autori primjećuju izraženiji „doživljaj diskriminiranosti, nepripadanja (osim neposrednom zavičaju) i tjeskobe da jezik kojim govore neće biti prihvaćen u drugim hrvatskim gradovima u kojima bi mogli studirati” za razliku od druge manjinske djece (Ibid.). Istraživanje je pokazalo da su stavovi prema multikulturalizmu među učenicima izrazito pozitivni. Što se tiče vukovarskog konteksta, pripadnici većine najmanje zagovaraju multikulturalizam, „ali su stavovi i dalje pozitivni”, dok ga pripadnici manjina visoko zagovaraju (Ibid. 41).

Važnost osnivanja i kontinuirane potpore programima za obrazovanje nacionalnih manjina pokazuju rezultati istraživanja Ljubice Kordić (2013) o položaju manjinskih jezika u višejezičnoj zajednici sela Tenja u okolici Osijeka. Autorica je provela istraživanje na primjeru srpskog jezika u osnovnoj školi Tenja, gdje se primjenjuje obrazovni model A za nacionalne manjine, a ispitanici su bila djeca osmoga razreda i njihovi roditelji. Analiza učestalosti uporabe srpskog jezika u odnosu na hrvatski pokazala je da djeca koriste srpski jezik više od svojih roditelja. Autorica smatra da se radi o konformističkom jezičnom ponašanju roditelja te da je ono „odraz novih društvenih okolnosti i izraženije želje za ekonomskom i društvenom afirmacijom u sredini u kojoj žive” (2013: 115). Kordić (2013: 114,116) zaključuje da:

[...] institucionalizirano podučavanje manjinskog jezika (i na manjinskom jeziku) potiče uporabu toga jezika, kao i svijest o potrebi njegova očuvanja kod djece koja pohađaju programe obrazovanja na manjinskome jeziku” te da ono pridonosi „pozitivnijim stavovima mladih naraštaja prema samome jeziku i njegovoj budućnosti.

Kako je već ranije navedeno, Vlada RH od 2016. godine izrađuje operativne programe za nacionalne manjine u kojima se opisuju mjere za zaštitu njihovih prava. U *Operativnom programu za srpsku nacionalnu manjinu*¹² za mandatno razdoblje 2021. – 2024. Vlada je navela četiri aktivnosti u vezi prava na odgoj i obrazovanje na srpskom jeziku i ćirilichnom pismu:

- 1) Vlada će podržati formiranje nastavničkog studija srpskog jezika i kulture u Zagrebu i Osijeku, studijskog programa na učiteljskim fakultetima za učitelje u programima na manjinskim jezicima i pismima, za model A kao najbrojniji (najviše odjeljenja, učenika i nastavnika) i za model C koji obuhvaća i nacionalnu grupu predmeta.
- 2) Vlada će poduzeti potrebne mjere da sastav kombiniranih razrednih odjela ili odgojno-obrazovnih skupina (karakterističnih npr. za model C na srpskom jeziku i ćirilichnom pismu) bude s učenicima od ne više od dva razreda.
- 3) Vlada će osigurati financiranje posebnih udžbenika ili drugih nastavnih materijala za rad u kombiniranim razredima prema modelu C, te će opremiti škole potrebnim metodičko-didaktičkim materijalima (npr. za učenje ćirilichnog pisma ili geografije).
- 4) Vlada će u proračunu osigurati sredstva za obnovu i opremanje škola u kojima se nastava izvodi na srpskom jeziku i ćirilichnom pismu po modelu A i modelu C.

Prve tri aktivnosti imaju rok provedbe do prvog kvartala 2022. godine, dok se posljednja odvija kontinuirano.

¹² <https://pravamanjina.gov.hr/vijesti/operativni-programi-nacionalnih-manjina-za-razdoblje-2021-2024/984> (2.6.2021.)

7. KURIKULUM NASTAVNOG PREDMETA *SRPSKI JEZIK ZA PRIPADNIKE SRPSKE NACIONALNE MANJINE U RH*

Godine 2019. Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske donijelo je odluku o izradi kurikuluma za nastavni predmet *Srpski jezik* za osnovne i srednje škole s programom za obrazovanje pripadnika srpske nacionalne manjine prema modelima obrazovanja A i C (NN 93/2019).

Kurikulum predmeta *Srpski jezik* za nastavu na jeziku i ćirilichnom pismu srpske nacionalne manjine (model A) razvojni je dokument koji se može mijenjati u skladu s potrebama učenika, učitelja i ostalih odgojno-obrazovnih djelatnika te na temelju zapažanja i iskustava proizašlih iz prakse. Kurikulum se sastoji od sedam poglavlja: započinje opisom sadržaja i svrhe predmeta te završava poglavljem o vrednovanju odgojno-obrazovnih ishoda. U prvom je poglavljju istaknuta važnost poznavanja materinskog jezika, a kao svrha učenja srpskog jezika navedeno je „čuvanje, njegovanje i prenošenje tradicije i kulture o kojoj učenik kritički promišlja, poticanje razvoja integriteta i identiteta, osjećaja nacionalne pripadnosti, ali i pripadnosti europskoj zajednici” (NN 93/2019).

U drugom su poglavljju nabrojani odgojno-obrazovni ciljevi učenja i poučavanja predmeta *Srpski jezik*, dok su u trećem poglavljju opisane domene u organizaciji kurikuluma predmeta *Srpski jezik: književnost, jezik, kultura izražavanja i stvaralaštvo te kultura i mediji*. U svim se domenama razvijaju sposobnosti sporazumijevanja: slušanje, govorenje, čitanje i pisanje. Četvrto poglavljje kurikuluma donosi razradu odgojno-obrazovnih ishoda i popis književnih djela koja se obrađuju s ciljem ostvarivanja navedenih ishoda iz domene *Književnost*. Peto poglavljje opisuje povezanost s drugim odgojno-obrazovnim područjima i međupredmetnim temama te se ponovno naglašava važnost savladavanja materinskog jezika jer on „omogućava bolje razumijevanje, učenje i primjenu postojećih znanja i vještina u svim ostalim jezicima kao i u svim nastavnim predmetima” (NN 93/2019). U šestom su poglavljju predstavljene okvirne smjernice za učenje i poučavanje nastavnog predmeta *Srpski jezik*. Posljednje poglavljje opisuje proces i cilj vrednovanja odgojno-obrazovnih ishoda.

Kurikulum za nastavni predmet *Srpski jezik i kultura* u osnovnim i srednjim školama u Republici Hrvatskoj (model C) također je sastavljen u sedam poglavlja (NN 114/2019). U prvome poglavljju stoji da je predmet namijenjen pripadnicima srpske nacionalne manjine kao i svima koji ga žele pohađati. Predmet osim jezikoslovlja obuhvaća i stjecanje znanja o Srbiji i

njezinoj kulturi, što će pridonijeti „boljem razumijevanju vlastitog nacionalnog identiteta i razvijanju osjećaja pripadnosti” (NN 114/2019).

7.1. Usporedba kurikuluma za predmet *Srpski jezik* i za predmet *Hrvatski jezik* za srednje škole iz domene jezika

S obzirom na to da pripadnici srpske nacionalne manjine koji se obrazuju po modelu A paralelno pohađaju nastavne predmete *Srpski jezik* i *Hrvatski jezik*, ova se usporedba provodi radi utvrđivanja razine podudarnosti i usklađenosti aktualnih kurikuluma tih dvaju predmeta. Analiza se provodi nad domenama koje se odnose na gradivo iz jezika u srednjim školama (domena *Jezik* u kurikulumu iz predmeta *Srpski jezik* te domena *Jezik i komunikacija* u kurikulumu iz predmeta *Hrvatski jezik*).

U trećem poglavlju kurikuluma predmeta *Srpski jezik* ukratko je opisana domena *Jezik*, u kojoj stoji da učenik usvajanjem gradiva iz te domene „usvaja pravila dobre komunikacije i lijepog ponašanja te prepoznaje i osuđuje govor mržnje” (NN 93/2019). U kurikulumu se na još dva mjesta spominje govor mržnje, u tablici ishoda i njihovog razvoja u domeni *Kultura i mediji* u prvom razredu gimnazije te u prvom razredu srednje strukovne škole.

U kurikulumu predmeta *Hrvatski jezik* za osnovne škole i gimnazije (NN 10/2019) u opisu predmetnog područja *Jezik i komunikacija* stoji da ono obuhvaća stjecanje „svijesti o sebi kao osobi koja izgrađuje, poštuje i izražava vlastiti (jezični) identitet te poštuje identitet drugih u okviru jezične i kulturno-jezične govorne zajednice”. Govor mržnje spominje se samo na jednome mjestu, u tablici razrade odgojno-obrazovnog ishoda za osnovne škole. Pretpostavljamo da je izostanak podučavanja o govoru mržnje u gimnazijama koje pohađaju Hrvati (većinsko stanovništvo) posljedica neprepoznavanja ozbiljnosti štete koju ono može prouzročiti – poput segregacije ili getoizacije ranjivih grupa odnosno manjina.

U kurikulumima iz predmeta *Hrvatski jezik* i *Srpski jezik* za prvi razred gimnazije uočljive su podudarnosti u gradivu. Obrađuju se funkcionalni stilovi, uči se o standardnom jeziku i mjestu materinskog jezika u jezičnim porodicama te se raspravlja o jeziku kao sastavnici nacionalnoga identiteta. Što se tiče razlika, u kurikulumu za *Srpski jezik* uključeni su međujezični kontakti i dodiri „srpskog i drugih jezika i utjecaj tih kontakata na jezične promjene u prošlosti i u sadašnjosti” te se „razmatra položaj i razmišlja o budućnosti materinskog jezika u Srbiji, Hrvatskoj i u svijetu” (NN 93/2019). Međujezični kontakti i njihov utjecaj na promjene ne

spominju se u kurikulumu za *Hrvatski jezik* za prvi razred gimnazije nego se prostor daje morfosintaktičkim obilježjima jezika.

U kurikulumima za drugi razred gimnazije gradivo se podudara samo u jednoj stavci, a to su sintaktičke kategorije. U kurikulumu za *Srpski jezik* obrađuju se morfološke kategorije, uči se o jezičnoj kulturi i toleranciji te o povijesti i reformi srpskoga jezika. U *Hrvatskom jeziku* obrađuju se dijalekti i narječja, što se u sklopu predmeta *Srpski jezik* obrađuju u prvome razredu. Velik dio gradiva posvećen je tekstovima različitih funkcionalnih stilova i vrednovanju informacija.

U trećem razredu gimnazija prema kurikulumu predmeta *Srpski jezik* obrađuje se sintaksa. Uče se vrste rečenica, glagolski i padežni oblici, inverzije u rečenicama, glagolska vremena itd. Gradivo predmeta *Hrvatski jezik* podudara se s gradivom predmeta *Srpski jezik* u obradi glagolskih vremena, dok se morfologija koja se u sklopu predmeta *Srpski jezik* obrađuje u drugom razredu u sklopu predmeta *Hrvatski jezik* obrađuje u trećem razredu. U trećem razredu iz predmeta *Hrvatski jezik* također se uče tvorba riječi i funkcionalni stilovi hrvatskog standardnog jezika.

Kurikulum predmeta *Srpski jezik* za četvrti razred gimnazije podudara se s kurikulumom predmeta *Hrvatski jezik* u gradivu o raslojenosti leksika te razlozima i vrstama leksičkog posuđivanja. Kurikulum predmeta *Srpski jezik* sadržava gradivo o evoluciji jezika i pisma te odnosu jezika, kulture i društva, dok je gradivo *Hrvatskog jezika* posvećeno povijesnom razvoju hrvatskog jezika i pisma.

Usporedna analiza kurikuluma nastavnih predmeta *Srpski jezik* i *Hrvatski jezik* pokazala je da je razina njihove usklađenosti i podudarnosti prilično niska. Pohađajući ova dva nastavna predmeta učenici nemaju priliku uspoređivati njihovo gradivo i povezivati ga: primjerice, dok se u drugom razredu uči o povijesnom razvoju srpskog jezika, o povijesnom razvoju hrvatskog jezika uči se tek u četvrtom razredu. Morfologiju u sklopu predmeta *Hrvatski jezik* učenici usvajaju u trećem razredu, a u sklopu predmeta *Srpski jezik* u drugom razredu. Najveća podudarnost gradiva prisutna je u prvom razredu gimnazije, kada se uči o standardizaciji jezika, funkcionalnim stilovima te o ulozi jezika u nacionalnom identitetu. U kurikulumu predmeta *Srpski jezik* uočljiva je veća posvećenost gradivu o jezičnim dodirima i utjecajima jezičnih kontakata, sociolingvističkim razlozima jezičnih pojava te odnosima između jezika, kulture i društva, što je po našem sudu velik nedostatak u kurikulumu predmeta *Hrvatski jezik*.

U kurikulumu predmeta *Srpski jezik* prijedlog postotne zastupljenosti domene *Jezik* u sva četiri razreda iznosi 20 %, dok prijedlog zastupljenosti domene *Hrvatski jezik i komunikacija* u kurikulumu predmeta *Hrvatski jezik* iznosi između 45 % i 50 %. Uzrok velike razlike u zastupljenosti ovih domena leži u tome što se dio domene *Hrvatski jezik i komunikacija* podudara s domenom *Kultura izražavanja i stvaralaštvo* u kurikulumu predmeta *Srpski jezik*, čiji prijedlog postotne zastupljenosti iznosi 20 %.

8. ANALIZA UDŽBENIKA IZ NASTAVNOG PREDMETA *SRPSKI JEZIK ZA GIMNAZIJE I SREDNJE STRUKOVNE ŠKOLE*

U ovome poglavlju slijedi analiza sadržaja udžbenika iz predmeta *Srpski jezik*, namijenjenog učenicima koji pohađaju taj predmet u sklopu nastavnog programa za pripadnike srpske nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj. Analiziraju se udžbenici¹³ iz srpskog jezika za gimnazije i srednje strukovne škole:

1. Стојановић, Милица; Бајац, Љиљана (2015): *Граматика српског језика за први разред гимназија и средњих струковних школа*. Загреб: СКД Просвјета.
2. Стојановић, Милица; Бајац, Љиљана (2015): *Граматика српског језика за други разред гимназија и средњих струковних школа*. Загреб: СКД Просвјета.
3. Стојановић, Милица; Бајац, Љиљана (2015): *Граматика српског језика за трећи разред гимназија и средњих струковних школа*. Загреб: СКД Просвјета.
4. Стојановић, Милица; Бајац, Љиљана (2015): *Граматика српског језика за четврти разред гимназија и средњих струковних школа*. Загреб: СКД Просвјета.

Analiza udžbenika koja slijedi nadovezuje se na rezultate istraživanja Bogutovac i Karlić predstavljene u radu *Zastupljenost i metodička obrada srpskog jezika i književnosti u hrvatskim gimnazijskim udžbenicima* (2014). U navedenome radu autorice su analizirale aktualne gimnazijske udžbenike iz predmeta *Hrvatski jezik* s ciljem utvrđivanja na koji su način u njima prezentirani srpski jezik i književnost – posebice u odnosu na hrvatski jezik i književnost. Zastupljenost i metodičku obradu srpskoga jezika autorice prikazuju u sklopu udžbeničkih poglavlja o: (1) genetskoj pripadnosti hrvatskoga južnoslavenskoj porodici jezika; (2) štokavskom narječju; (3) povijesnom razvoju hrvatskog književnog jezika u 20. stoljeću. Iz provedene analize udžbenika uslijedio je zaključak da se odnosi između hrvatskog i srpskog jezika u pravilu ne spominju (čak ni kada je to po sudu autorica neizbježno: npr. u kontekstu obrade štokavskog dijasistema), a kada se spominju – „reducirani su na njihove konfliktne aspekte” (Ibid. 375).

Budući da učenici koji pohađaju program namijenjen pripadnicima srpske nacionalne manjine u Hrvatskoj (model A i model C) usporedno pohađaju nastavne predmete *Hrvatski jezik* i *Srpski jezik*, na analogan smo način u ovome radu analizirali udžbenike iz predmeta *Srpski jezik*. Cilj ovoga istraživanja jest utvrđivanje zastupljenosti i metodičke obrade hrvatskoga jezika u

¹³ Udžbenici su naslovljeni kao *Gramatika srpskoga jezika*, međutim u gradivu se obrađuju i ostale jezikoslovne discipline i grane poput leksikologije, dijalektologije, stilistike, sociolingvistike te povijesti jezika.

udžbenicima iz nastavnoga predmeta *Srpski jezik*, a njegova je svrha stjecanje uvida u reprezentaciju hrvatsko-srpskih jezičnih odnosa koje učenici manjinskog nastavnog programa usvajaju tijekom srednjoškolskog obrazovanja.

U analiziranim udžbenicima iz predmeta *Srpski jezik* hrvatski jezik spominje se uglavnom u poglavljima o povijesti i razvoju srpskog književnog jezika. U udžbeniku za prvi razred riječ *Hrvatska* i njezine izvedenice spominju se sedam puta, od čega se samo jednom spominje *hrvatski jezik*. Ostali se slučajevi odnose na: (1) Hrvatsku kao zemlju u kojoj žive govornici srpskog jezika; (2) redakcije staroslavenskog jezika među kojima je navedena i hrvatska; (3) Povelju Kulina bana, koja je predstavljena kao spomenik bosanske, hrvatske i srpske kulture; (4–6) rječnike hrvatskog ili srpskog, odnosno srpskohrvatskoga jezika. U udžbeniku za drugi razred hrvatski se spominje na sedam stranica, najviše u potpoglavlju o nastanku i razvoju zajedničkog književnog jezika Srba i Hrvata. Primjeri se uglavnom tiču srpsko-hrvatske jezične zajednice i srpskohrvatskog jezika, a hrvatski se još spominje u poglavlju jezične ravnopravnosti, u kojem se opisuju jezična prava nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj.

8.1. Analiza udžbenika za prvi razred srednje škole

U udžbeniku za prvi razred srednje škole hrvatski se jezik spominje u sklopu poglavlja o dijalektologiji, povijesti jezika te rječnicima srpskog jezika. U nastavku slijedi njihov kratak prikaz.

U trećem poglavlju udžbenika za prvi razred srednje škole obrađuje se dijalektologija srpskog jezika. U uvodnom dijelu poglavlja definirani su pojmovi *dijalekt* i *narječje* te je na 52. stranici ukratko opisana povijest raslojavanja južnoslavenskih jezika na narječja:

Pre nego što su se naši preci doselili na Balkansko poluostrvo, živeli su dugo u južnoslavenskoj jezičkoj zajednici. U tom periodu javile su se osobine koje su doprinele raslojavanju zapadnog dela južnoslavenske zajednice na tri narečja: štokavsko, kajkavsko i čakavsko. (str. 52)

Pojam *južnoslavenska jezična zajednica* spomenuta u navedenom odlomku nigdje nije dodatno objašnjena te se u udžbeniku ne navodi tko je osim srpskih predaka pripadao toj zajednici. U poglavlju su tri narječja tek nabrojana, a njihova geografska rasprostranjenost nije prikazana na karti niti je navedeno kojim jezicima pripadaju. Štokavsko se narječje posebno obrađuje u

udžbeniku, a poglavlje obuhvaća opis pojedinih srpskih dijalekata te njihovu klasifikaciju s obzirom na refleks jata te podjelu na mlađe i starije dijalekte. U poglavlju nije prikazana rasprostranjenost štokavskih dijalekata dijalektološkom kartom, a u tekstu izostaje podatak o „punjoj” geografskoj rasprostranjenosti štokavskog dijasistema.

U sklopu poglavlja o novoštokavskim dijalektima (istočnohercegovački i šumadijsko-vojvođanski) istaknuto je da oni predstavljaju organsku osnovicu suvremenog srpskog standardnog jezika:

U osnovi srpskog standardnog jezika nalaze se mlađi ekavski dijalekat, tj. šumadijsko-vojvođanski, i mlađi (i)jekavski dijalekat, tj. istočnohercegovački. (str. 54)

Kao i u udžbenicima iz hrvatskog jezika, i ovdje se ne navodi „činjenica da je štokavica poslužila kao organska osnova ne samo za standardizaciju hrvatskog, nego i bosanskog/bošnjačkog, crnogorskog i srpskog suvremenog književnog jezika” (Bogutovac i Karlić, 2014: 374).

*

U poglavlju naslovljenom *Istorija srpskog književnog jezika* na 64. stranici udžbenika za prvi razred tablično je prikazana podjela slavenskih jezika, a južnoslavenska grupa podijeljena je na zapadnu i istočnu. U zapadnoj grupi južnoslavenskih jezika navedeni su: *slovenački*, *hrvatski*, *bosanski* i *srpski*. Crnogorski jezik, koji je u udžbeniku iz hrvatskog jezika naveden kao jedan od južnoslavenskih jezika, ne spominje se u udžbeniku iz srpskog jezika za prvi razred.

*

U poglavlju u kojemu se obrađuju gramatike i rječnici srpskoga jezika po prvi se put spominje termin *srpskohrvatski jezik* u sklopu pojedinih naslova:

Najznačajniji rečnici srpskoga jezika su: Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika Srpske Akademije nauka i umetnosti (1989-2014), Rečnik srpskohrvatskoga jezika Matice srpske (u šest tomova) (1967-1976) i Rečnik srpskoga jezika Matice srpske (jednotomnik) (2007). U tim rečnicima su popisane sve (ili skoro sve) reči srpskoga jezika i opisana njihova značenja. Svi pobrojani rečnici obrađuju leksiku savremenog književnog jezika od Vukovog vremena do danas, s tim što Rečnik SANU opisuje i reči narodnog jezika istog razdoblja. (str. 125)

Razlog zbog kojeg dva od tri „najznačajnija” rječnika srpskoga jezika u naslovu sadržavaju pojam *srpskohrvatski jezik* nije naveden u ovome poglavlju, niti je ponuđeno objašnjenje toga pojma. Pojam *srpskohrvatski/hrvatskosrpski jezik* obrađuje se u udžbeniku za drugi razred.

8.2. Analiza udžbenika za drugi razred srednje škole

Udžbenik za drugi razred gimnazije i srednje strukovne škole u najvećoj je mjeri posvećen odnosima između srpskog i hrvatskog jezika i njihovoj zajedničkoj povijesti. Udžbenik u sklopu poglavlja o razvoju srpskog jezika od 19. do polovine 20. stoljeća uključuje posebno potpoglavlje pod naslovom *Nastanak i razvoj zajedničkog književnog jezika Srba i Hrvata* (str. 15 i 16). U ovome potpoglavlju ukratko su prikazane okolnosti zbližavanja hrvatskog i srpskog jezika, s naglaskom na prikazu Bečkog književnog dogovora i Novosadskog dogovora. Predstavljeni su termini *srpskohrvatski* i *hrvatskosrpski jezik* te su tablično prikazane „osnovne razlike između istočne i zapadne varijante zajedničkog jezika”. Novonastala sociolingvistička situacija nakon raspada SFRJ-a prikazana je sljedećom formulacijom:

Raspalom zajedničke države 1991. godine, raspala se i jezička zajednica Srba i Hrvata. Od tada je u Republici Srbiji službeni jezik srpski, u Republici Crnoj Gori do 2007. godine srpski i od 2007. crnogorski, u Republici Hrvatskoj hrvatski, a u Republici Bosni i Hercegovini bosanski, hrvatski i srpski. (str. 16)

*

Poglavlje *Principi jezičke ravnopravnosti* nalazi se na 27. stranici u udžbeniku. U tome su poglavlju ukratko opisana jezična prava nacionalnih manjina u Hrvatskoj:

U Republici Hrvatskoj zakonom je utvrđeno da je jezik nacionalne manjine u službenoj upotrebi ravnopravan sa hrvatskim, ako njegovi govornici čine više od jedne trećine ukupnog stanovništva.

Pripadnici nacionalnih manjina imaju ustavom utvrđeno pravo da, uz hrvatski jezik i latinicu, na svom jeziku i pismu koriste svoje ime i prezime i da im prema pravopisu njihovog maternjeg jezika budu ispisana lična imena u javnim ispravama. (str. 27)

U paragrafu koji slijedi stoji jedina rečenica u cijelome poglavlju koja se tiče srpske nacionalne manjine, a govori o obrazovanju na srpskome jeziku:

Na području Istočne Slavonije nastava se izvodi na srpskom jeziku i ćirilicom pismu po nastavnom planu i programu koji je isti za sve škole u Hrvatskoj. (Ibid.)

*

Sljedeće poglavlje pod naslovom *Jezička tolerancija* prostire se na dvije stranice udžbenika (28. i 29. str.). U poglavlju je priložen dio intervjua Meše Selimovića, koji govori o jezičnoj toleranciji i jeziku kojim on piše. Nadalje su definirani pojmovi *tolerancija* i *jezična tolerancija* te su navedeni primjeri posuđenica koje su nastale kao posljedica međujezičnih dodira. Iako se u ovome poglavlju govori o međujezičnim dodirima, toleranciji i poštivanju drugih jezika i pisama, u njemu se ne spominje hrvatski jezik.

8.3. Analiza udžbenika za treći i četvrti razred srednje škole

U udžbenicima iz srpskog jezika za treći i četvrti razred gimnazije i srednje strukovne škole ne spominje se hrvatski jezik. U skladu s kurikulumom, u ovim se udžbenicima obrađuju teme iz područja gramatike, leksikologije, stilistike i pravopisa. Drugim riječima, u njima izostaje povlačenje paralela između pravopisne, gramatičke i leksičke norme srpskog i hrvatskog standardnog jezika.

9. RASPRAVA

Analiza gimnazijskih udžbenika iz predmeta *Hrvatski jezik* koju su provele Bogutovac i Karlič (2014) pokazala je da se u njima hrvatsko-srpski jezični odnosi obrađuju sporadično, i to u sklopu dviju tematskih cjelina: „(1) u cjelinama posvećenima genetskoj klasifikaciji indoeuropskih jezika, te (2) u cjelinama koje se bave povijesnim razvojem hrvatskoga književnog jezika u 19. i 20. stoljeću”. Analiza srednjoškolskih udžbenika iz predmeta *Srpski jezik* namijenjenih pripadnicima srpske nacionalne manjine u Hrvatskoj pokazala da se srpsko-hrvatski jezični odnosi obrađuju u istim tematskim cjelinama. Čini se da u nastavnim programima postoji pravilo recipročnosti po tom pitanju, s time da je u udžbeniku za drugi razred iz srpskog jezika jedno zasebno poglavlje posvećeno srpsko-hrvatskim jezičnim odnosima. Osim toga, taj udžbenik uključuje i poglavlje posvećeno jezičnim pravima pripadnika nacionalnih manjina u Hrvatskoj i jezičnoj toleranciji.

Analiza kurikuluma i udžbenika koju smo proveli u ovome radu pokazala je da učenici programa namijenjenog pripadnicima srpske nacionalne manjine u Hrvatskoj uče više o hrvatsko-srpskim jezičnim odnosima nego učenici koji se obrazuju prema „većinskom” programu. Međutim, gradivo posvećeno toj temi načelno je slabo zastupljeno, a u višim razredima srednje škole u potpunosti izostaje. Osim u poglavlju o zajedničkom književnom jeziku, odnos između srpskoga i hrvatskoga jezika ne spominje se nigdje drugdje. Tako učenici manjinskoga programa pravopis i gramatiku srpskog i hrvatskog standardnog jezika usvajaju usporedno, ali potpuno odvojeno i neusklađeno, što zasigurno otežava proces usvajanja toga u mnogočemu podudarnoga gradiva. Iako se u udžbeniku iz srpskog jezika za drugi razred popisuju najvažnije razlike između zapadne i istočne varijante „zajedničkoga jezika”, nije ponuđen takav kontrastivni prikaz kada je riječ o normi suvremenog standardnog hrvatskog i srpskog jezika.

Usporedna analiza kurikuluma pokazala je neka preklapanja, a najviše u prvom razredu srednje škole. Držimo da je velika prednost kurikuluma predmeta *Srpski jezik* to što u znatno većoj mjeri od kurikuluma predmeta *Hrvatski jezik* uključuje gradivo o jezičnoj toleranciji, jezičnim pravima, međujezičnim dodirima i govoru mržnje. Ipak, smatramo da postoji prostor za daljnje unapređenje aktualnih kurikuluma i udžbenika:

(1) Iako u udžbeniku iz predmeta *Srpski jezik* za drugi razred postoji poglavlje o jezičnoj ravnopravnosti i toleranciji u kojemu su pobrojana jezična prava nacionalnih manjina, smatramo da nedostaje sadržaj koji se posebno dotiče srpske manjine. Udžbenik koji je

namijenjen učenicima pripadnicima srpske nacionalne manjine bi, po našem mišljenju, trebao sadržavati više od jedne rečenice posvećene njihovim (jezičnim) pravima. Osim toga, u udžbeniku se raspravlja isključivo o zakonski zajamčenim manjinskim pravima, ali ne i o njihovom provođenju te izazovima koje ono donosi. Činjenica da Republika Hrvatska Ustavom i zakonima jamči zaštitu prava manjina ne znači da se ta prava u stvarnosti i primjenjuju što je pobliže opisano u trećem poglavlju ovoga rada. Učenike bi se trebalo poticati na razmišljanje i diskusiju o tome koja prava oni ostvaruju kao srpska nacionalna manjina te koji se problemi vežu uz ostvarivanje prava kao uvod u poglavlje o jezičnoj toleranciji.

(2) Kurikulumi predmeta *Hrvatski jezik* i *Srpski jezik* neusklađeni su. Njihovim usklađivanjem po razredima učenicima bi se znatno olakšalo usvajanje gradiva, njegovo uspoređivanje i povezivanje.

(3) U udžbenicima iz predmeta *Srpski jezik* izostaje usporedni/kontrastivni prikaz sličnosti i razlika između suvremenog hrvatskog i srpskog standardnog jezika. Vjerujemo da bi takav pristup učenicima olakšao usvajanje normi dvaju jezičnih standarda.

(4) Gradivo iz predmeta *Srpski jezik* po našem mišljenju u udžbenicima na nekim mjestima nije optimalno prilagođeno učenicima iz Hrvatske. Kao primjer možemo navesti poglavlje o ćirilici i latinici na 25. stranici udžbenika za prvi razred. U rubrici *Obrati pažnju* stoji sljedeće:

Svaki govornik srpskog jezika treba dobro da poznaje oba pisma, ali da ćirilicu koristi kao osnovno pismo – da je pre latinice savlada i da je prvenstveno upotrebljava.

Kao što je već spomenuto, ćirilica je u Republici Srbiji primarno službeno pismo srpskoga jezika te predstavlja važan nacionalni i kulturni simbol srpskog naroda. Ipak, pitanje je li usvajanje ćirilicnog pisma prije latinicnog pisma realističan cilj – posebice za učenike koji se obrazuju prema modelu C.

10. ZAKLJUČAK

Iako za sada ne postoji jedinstvena definicija nacionalnih manjina, izrađen je i usvojen znatan broj konvencija, povelja, zakona i propisa na temu zaštite njihovih prava. Tako su u Hrvatskoj prava nacionalnih manjina zaštićena Ustavom i Ustavnim zakonom te međunarodnim pravno obvezujućim ugovorima kojih je Hrvatska potpisnica. Manjinama se jamči ravnopravnost s ostalim građanima hrvatske narodnosti. U radu su pobliže opisana njihova prava, kao i problemi s kojima se suočavaju.

Iako je Hrvatska svoje zakone o manjinama uskladila s europskim i međunarodnim pravnim dokumentima te im osigurala veća prava u odnosu na neke druge europske države, srpska se nacionalna manjina susreće s raznim problemima. U ovome radu posebna je pažnja posvećena jednom od tih problema – poteškoćama pri ostvarivanju prava na javnu i službenu uporabu materinjeg jezika, koja je pripadnicima nacionalnih manjina zajamčena Ustavom.

Da bi društvo uspješno funkcioniralo, važna je što uspješnija integracija nacionalnih manjina u zajednicu. Pravo na odgoj i obrazovanje na materinjem jeziku i pismu pripadnicima nacionalnih manjina u Hrvatskoj zajamčeno je Ustavom, Ustavnim zakonom o pravima nacionalnih manjina i Zakonom o obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina. U Republici Hrvatskoj postoje tri obrazovna modela za nacionalne manjine te posebni oblici nastave poput zimске i ljetne škole. U radu su predstavljena dva istraživanja koja se odnose na manjinsko obrazovanje i srpsku nacionalnu manjinu. Osim prikaza jezične situacije Srba u Hrvatskoj, svrha je rada bila dati uvid u nastavni program predmeta *Srpski jezik* te u zastupljenost i metodičku obradu gradiva o hrvatsko-srpskim jezičnim odnosima u srednjoškolskim udžbenicima namijenjenim učenicima koji se obrazuju prema manjinskom programu (modeli A i C). Usporedbom kurikuluma nastavnih predmeta *Srpski jezik* i *Hrvatski jezik* utvrđena je njihova neusklađenost, a analiza udžbenika pokazala je slabu zastupljenost gradiva o hrvatsko-srpskim jezičnim odnosima – posebice kada je riječ o usporedbi normi dvaju standarda koje učenici oba obrazovna modela usporedno usvajaju. S obzirom na to da se u bliskoj budućnosti očekuju novi udžbenici za srednje škole namijenjeni pripadnicima srpske nacionalne manjine u Hrvatskoj, nadamo se da će ova analiza pridonijeti poboljšanju njihove kvalitete.

LITERATURA

- Babić, D. (2015). *Nacionalne manjine u Hrvatskoj: sociološka perspektiva*. Zagreb: Plejada
- Babić, D. i Škiljan, F. (2019). Obrazovanje nacionalnih manjina u Hrvatskoj: usporedba socijalističkog poretka i višestranačke demokracije. *Historijski zbornik*, 72 (2), str. 373-403
- Blažević, B., Rončević, M. i Šepić, T. (2007). *Etnicitet, identitet i jezik kao čimbenici očuvanja kulturnoga naslijeđa naroda*. U: Jagoda Granić (ur.) *Jezik i identiteti*, Zbornik radova s XX skupa Hrvatskog društva za primijenjenu lingvistiku, str. 51-59.
- Bugarski, R. (2016). *Jezici u potkrovlju*. Beograd: Biblioteka XX vek
- Bogutovac, D. i Karlič, V. (2014). Zastupljenost i metodička obrada srpskog jezika i književnosti u hrvatskim gimnazijskim udžbenicima.
- Čačić-Kumpes, J. i Kumpes, J. (2005). Etničke manjine: elementi definiranja i hijerarhizacija prava na razliku. *Migracijske i etničke teme*, 21 (3), str. 173-186.
- Čorkalo Biruški, D. et al. (2020). Obrazovni izbori i stavovi prema multikulturalizmu i asimilacionizmu većine i manjine u četiri hrvatske višeetničke zajednice. *Društvena istraživanja*, 29 (1), str.23-47.
- Dugandžija, N. (2006). *Od nacije do reakcije: nacionalne manjine i nacionalni agnostici*. Zagreb: SKD Prosvjeta
- Hlihor, E. (2017). *Politica lingvistică și de securitate în societatea contemporana*. Bukurešt: Editura Centrului tehnic-editorial al armatei.
- Karlič, V., Šakić, S. (2019). Somewhere in between: the language of Serbian writers from Croatia. *Philological Studies*, 17 (1), str. 253-269.
- Karlič, V. (2020). *Serbian as a minority language in Croatia*. U: Agičić Damir et al. (ur.) *Zbornik Drage Roksandića*. Zagreb: FF Press, str. 935-949.
- Kordić, Lj. (2013). *Srpski kao manjinski jezik u Republici Hrvatskoj: primjer Slavonije*. U: Lelija Sočanac (ur.) *Lingvistički i pravni aspekti višejezičnosti*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, str. 93-117.
- Lujić, R. (2016). Dvojezično i višejezično obrazovanje u Republici Hrvatskoj u svjetlu hrvatske jezične politike i planiranja. *Metodički ogledi*, 23 (2), str. 99-120.

- Marinković, D., Karlić, V. (2013). *Konceptualizacije književno-jezične tradicije Srba u Hrvatskoj*. U: Turk, M., Opašić, M. (ur.) A tko to ide? Hrvatski prilozi XV. međunarodnom slavističkom kongresu. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatsko filološko društvo, str. 229-241.
- Mesić, M. (2013). Pojam nacionalnih manjina i njihovo političko predstavljanje: slučaj Hrvatske. *Politička misao* 50 (4), str. 107-131.
- Moldovanu, G. (2004). Politică, planificare și amenajare lingvistică. *Limba Română* XIV (4-6). Kišinjev, str. 140-142.
- Petričušić, A. (2013). Ravnopravna službena uporaba jezika i pisma nacionalnih manjina: Izvori domaćeg i međunarodnog prava. *Zagrebačka pravna revija*, 2(1), str. 11-39.
- Raduški, N. (2018). *Multikulturalizam kao okvir za očuvanje jezika i pisma nacionalnih manjina u Srbiji*. U: Škiljan, Filip et al. (ur.) Migracije i identitet: kultura, ekonomija, država. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, str. 742-751.
- Škiljan, D. (1988). *Jezična politika*. Zagreb: Biblioteka Naprijed.
- Škiljan, D. (2002). Govor nacije: jezik, nacija, Hrvati. Zagreb: Golden marketing.
- Tatalović, S. (2001). Nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj. *Politička misao* 38 (3), str. 95-105.
- Tatalović, S. (2006). Nacionalne manjine i hrvatska demokracija. *Politička misao* 43 (2), str. 159-174.
- Thornberry, P. i Estebanez, M. (2008). *Prava manjina u Europi: pregled djelatnosti i standarda Vijeća Europe*. Zagreb: Ibis grafika
- Vukojičić-Tomić, T. (2017). Zastupljenost nacionalnih manjina u hrvatskoj javnoj upravi: ocjena uspješnosti posebnih mjera zapošljavanja. *Migracijske i etničke teme* 33 (2), str. 165-189.
- Wright, S. (2010). *Jezična politika i jezično planiranje. Od nacionalizma do globalizacije*. Zagreb: FPZ Biblioteka Politička misao
- Župarić-Iljić, D. (2012). *Od očuvanja identiteta do asimilacije: Aktualan položaj i integriranost srpske nacionalne manjine u Zagrebu*. U: Gavrilović, D. (ur.) Croatian-Serbian Relations:

Resolving Outstanding Issues. Novi Sad: Center for History, Democracy and Reconciliation, str. 189-207.

INTERNETSKI IZVORI

- (1) *Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Srpski jezik za osnovnu i srednju školu s nastavom na jeziku i ćiriličnom pismu srpske nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj (Model A)*
https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_10_93_1828.html
- (2) *Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Srpski jezik i kultura u osnovnim i srednjim školama u Republici Hrvatskoj (Model C)*
https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_11_114_2283.html
- (3) *Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Hrvatski jezik za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj*
https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_10_215.html
- (4) <https://snv.hr/> <28.6.2021>
- (5) <http://skd-prosvjeta.hr/obrazovanje-srpske-nacionalne-manjine-u-republici-hrvatskoj/>
<28.6.2021>
- (6) Operativni programi nacionalnih manjina
<https://pravamanjina.gov.hr/vijesti/operativni-programi-nacionalnih-manjina-za-razdoblje-2021-2024/984> <2.6.2021.>
- (7) Obrazovanje nacionalnih manjina
<https://mzo.gov.hr/istaknute-teme/odgoj-i-obrazovanje/obrazovanje-nacionalnih-manjina/571> <28.6.2021>
- (8) Jezična politika Europske unije
https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/hr/FTU_3.6.6.pdf <10.6.2021>
- (9) Europska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima
https://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/Charter/Charter_hr.pdf
<10.6.2021>